

A *Díszudvar* lapozgatva egy olyan világgal kerülünk kapcsolatba, mely mindennapjaink lenyomata, értünk és nekünk van. Tiszta, mély líraiságú írások sorakoznak itt egymás mellett.

CSAPÓ Julianna

A FORDÍTÓ ESSZÉI

Sava Babić: *Preveseji*. Institut za južnoslovenske jezike, Újvidék, 1989

Egy rokonszenves könyvben lapozunk, Sava Babić szellemes, fordulatos, olvasmányos esszégyűjteményében, irodalmi jelenségekről, művekről alkotókról s ezek rokon fogalmairól: a művészi igazságról, az írói erkölcsről, a gondolat és vélemény szabadságáról, nyelvi gondokról, a műfordítás titkairól, buktatóiról, de örömeiről is...

Aki hozzászólt az egyetemek, tudományos intézetek és akadémiák exkluzív, riasztóan szakszerű, száraz tárgyilagossággal írt s pusztán a szakma fölként papjaira tekintő modorához, azt kellemesen lepi meg az a fölismerés, hogy a filológia tudományát korántsem csupán a beavatottak rejtejes nyelvén lehet művelni, s hogy e nyelvi és irodalmi ismereteknek valóban a *humán tudományok* között a helyük, mert az emberhez szólnak az emberről. Olyan diszciplína, amelynek kopár mezőin a nem szaktudós is talál nyíló virágot: a szellem játékos örömét, színt, illatot. Már a könyv címe is valami hasonlót sugalmaz: *Preveseji*. Ezt a Sava Babić vegykonyháján készült összetételt hiába is keresnénk az enciklopédikus nagyszótárak végtelen szótengerében, mert alkalmi összevonással van dolgunk, hapax legomenonnal, azaz „egyszeri olvasattal”, ahogy tudós filológiai szakkönyvek nevezik a költői neologizmust (a *prevod* és az *esej*, magyarul a *fordítás* és az *esszé* összevonása). Babić nyelvteremtő fantáziájának számos más példájával is találkozhatunk a könyvben: a friss és újszerű jelzőhasználat, a meglepő hasonlatok képalkotó képzetének megannyi bizonyítéka. Műfordításai is már meggyőzhetek bennünket arról, hogy szuverén ura a nyelvnek: abban is alkot, pontosabban újraalkot, új-játeremt. Sava Babić e könyve mégsem csupán egyfajta ötletkavalkád, s nemcsak szellemes nyelvi meglepetéseket tartogat olvasója számára. Elgondolkodtató vagy éppen el-lenvéleményre ingerlő megállapításaiival, problémafelvételéseivel, egyedi megközelítéseivel, látószögének eredetiségével hívja magára a szakmabeliek, de azontúl az irodalmi-művészi-filozófiai közvélemény (van ilyen nálunk?) figyelmét.

E sorok írójának a rokorszenvét a könyv iránt többféle forrás táplálja. Mindenekelőtt Babić hangsúlyozottan erkölcsi s egyidejűleg művészi szemléletének összeforrottsága, ami az írókról és művekről alkotott ítéleteiben valósul meg. E rokonszenvérvzésben ki-emelt hely illeti meg szerzőnknek a nyelv kérdéseiben vallott felfogását, aminek az irodalomról való gondoklodásunkban – sajnos – egyre szűkül a tere, s egyre elhanyagoltabb összetevője a műelemzéseknek. A „nyelvi műalkotás” Wolfgang Kayser-i gondolata s költészetkritériumai, mint egyébként a poétika egész örökölt fogalomrendszere is, folytonosan változnak, de a változásokról nem állíthatjuk, hogy mindig gyarapodással járnak együtt, hanem sokszor a meglévő értékek devalválódását is magukkal hozzák.

Olyan értékek pusztulását is, amelyeknek minden idők minden költészetében helyük lesz, míg csak az emberi szót nemcsak akusztikai jelenségként vagy zörejként éljük át, hanem úgy fogjuk fel, mint gondolatot, jelentést, fogalmat, lelki és értelmi tartalmat hordozó értéket. Egy gondolatban, attitűdben, szemléletben, de még családnévben is szerzőnkhez közeli magyar költő, Babits Mihály egy bő emberöltővel ő előtte a líra halálát elsirató versében panaszkolta fel a lélek, a költő, a szó elmagányosodását:

Kinek szólsz, lélek? Mondják, milliók
nyögését nyögöd ma, testvérek vagyunk
s mit ér a szó, amely csupán *tiéd*?
De istenem, hát testvér az, aki
nem hallja meg testvére panaszát,
ha nem *övé* is? Önző a világ:
csak közös ínség, közös láz, közös
zavar dadog, – a többi csönd a magány...

Sava Babić az elszótlanodás e szigetállapotának az ellenszerét találta meg az élete értelmét jelentő, impozáns méretű műfordítói tevékenységével, levonva abból az elméleti következtetéseket és tapasztalatokat is. Így elsősorban azt, hogy a műfordításnak nem egy adott szövegbe, hanem egy egész kultúrába kell behatolnia, mert nem a szavakból összeálló textus meghódítása a feladat, hanem az a műveltségüniverzum, amit a szó magában foglal:

A fordító nem elégedhet meg a nyelv ismeretével, okvetlenül szüksége van a kultúra tágabb körű ismereteire, s itt nem fölösleges hangsúlyoznunk: annak a népnek a néprajzára is, amelynek a költészetét fordítja. Csak ekként lehet megérteni s fölfogni azokat a „csekélyégeket” is, amelyekből a költészet összeáll, azt a háttérszöveget, amely lehetőséget nyújt a nép hiedelem- és szokásvilágán alapuló vers megszületéséhez.

Ezen az itt vázolt úton jut el a műfordításnak mint erkölcsi cselekedetnek az átéléséhez és értelmezéséhez. Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényének fordításához írt kommentárjait az Erkölcsi malomkő címmel látja el, de a regényt megközelítő kommentárból kitetszik, hogy nemcsak Sánta, hanem fordítója is átérzi e morális kételyek közötti őrlődés súlyát, az olyan ember lelki terheit, akinek a számára „fontosabb a kérdés fölvetése, mint a felelet”. Heller Ágnes Szilveszteri Symposion című kézíratos művének szerbhorvát fordítása ürügyén a szerző erkölcsi magasrendűségét abban ismeri föl, hogy egyetemes érvényű, számunkra is releváns példát mutat vitáinkhoz toleráns, igazságos és méltányos magatartásból. Eörsi István műve és személyisége magával a morális tudattal azonos a számára: tőle fordít a legtöbbet. Demokratizmusa, a paradoxon iránti vonzalma, humanizmusa, kritikai magatartása miatt vonzódik hozzá leginkább, s fölpanaszolja, hogy folyóiratviszonyaink között nem is lehet arra gondolni, hogy a szerkesztők egy előttük ismeretlen író iránt nagyobb érdeklődést tanúsítanak, vagy hogy maga a fordító is betölthet értékmérő és szelektáló funkciót. Rokonszenvét Eörsi iránt főként az nyeri meg, hogy az író szinte „menet közben”, az alkotás folyamatában közli vele folyton módosuló szövegeit, s hogy úgyszólván részesévé teszi az alkotás izgalmainak és az írói műhelymunkának. Nemcsak Eörsi, de

Örkény István szövegei is nagyobbára hasonló karakterjegyeik miatt kapják meg a fordító figyelmét.

S van még egy szempont, amit Sava Babić könyvéről szólva valószínűleg első helyen kellett volna említünk, hisz az esszék olyan emberi, társadalmi és gondolati közegben járnak, Közép-Európai valóságunk olyan tájain, amelyek a szerbhorvát olvasó előtt kevésbé ismertek, vagy csak csonkán és tükörképből, a közvetlen átélés nyújtotta teljesség híján, így természetesen redukáltak is. A könyv fontossága éppen információs szerepében jelölhető meg, tájékoztatósi funkciót teljesít egy emberi élményvilágban, amelynek megismeréséhez Babić segíti hozzá az olvasóját. Ezzel bizonyára általános kultúrpolitikai célnak és irányvételnek is megfelel (a kultúrák kölcsönös befogadásához járul hozzá, de hadd mutassunk rá: nem olyképpen, hogy egy deklarált s a kultúra természetével nem is mindig egybehangzó elvárásnak tesz eleget, hanem talán éppen az elv fonákjával: a kultúrpolitika meríthet belőle érvet és irányelveket.

Semmiképpen sem akarjuk Babićot a magyar irodalom és műveltség iránt érdeklődő írók, olvasók vagy szerbhorvát nyelven megszólaltatók „utolsó mohikánjának” szerepében láttatni, mert ez egyszerűen ellentmondana a tényeknek, s akár statisztikai adatokkal, mennyiségi mutatókkal is könnyen cáfolható lenne. Különbösen is, irodalomról lévén szó, nem mennyiségi, hanem minőségi kérdésről beszélünk. Az érdeklődés, az esztétikai vonzalmak, a bensőségebb személyi érintkezések természetéről, indítékairól, jellegéről, nem pedig ideológiai fogantatású, külső programokban, protokollokban és kiadói tervekben tükröződő s azokban realizált címszavakról, fórumok által szorgalmazott vállalkozásokról. Olyanféle egymásra találásokról, amire pl. a Leskovac–Szentelky kapcsolat óta csak kevés példa akad. Babić nem társadalmi megrendelésre fordít, értékel, értelmez, ír és tanítja a „másik” irodalomba való behatolás titkát, megismerésének a módszerét, hanem azért, mert azt magáénak érzi, esztétikai igényeit elégíti ki vele, emberi világa szerves tartozékát ismeri föl benne. Számára az Illyés-vers vagy az Eörsi-dráma az *embernek* az alkotása, Heller Ágnes Szilveszteri Symposionja az *embernek* a világgal folytatott dialógusa, következképpen az övé is, nem csupán egy közösség nyelvi-nemzeti határok közé zárt kultúrája. Ha nem így volna, ha nem így éreznék, úgy aligha érthetnénk meg, hogy asztalfiókjában – egy 1988-ban kelt jegyzetének tanulsága szerint – tizennégy magyar író huszonhét kiadásra érett, szerbhorvát nyelvre fordított alkotása (könyve) várja a sorsát; több mint 4000 oldal terjedelmű prózai, verses és drámai mű, köztük Krúdy Gyula, Csáth Géza, Déry Tibor, Illyés Gyula művei, két vers illetve prózaantológia, legnagyobb oldalszámmal pedig Örkény István, Hubay Miklós, Hamvas Béla és Eörsi István alkotásai. A könyv névmutatója 174 nevének mintegy fele magyar (ennek is kb. 50 százaléka jugoszláviai magyar) író, költő, filozófus, művész, közéleti ember, a többi a délszláv vagy a világirodalom körébe tartozó név viselője. Olyan teljesítmény kézzelfogható bizonyítékai ezek, ami már önmagában, még a Babićra jellemző magas minőségi szinttől eltekintve is lenyűgözi az embert. De ezek a könyvére tett obszervációk már csak azért sem térhetnek ki Babić műfordításainak minősítésére, mert könyve nem fordításokat tartalmaz, hanem a fordítás műhelygondjain, gyakorlatának és elméletének a problémáin töprengő esszéirónak a gondolatait foglalja össze. Ilyen vonatkozásban pedig a legizgalmasabbak az irodalmi életünk etikáját érintő, annak belső történéseibe vallomásszerűen bepillantó ember följegyzései, különös-

képpen a Prevodiočevi pomagači i odmagaci (A fordító támaszai és akadályozói) címen közreadott jegyzete. Idézzük záradékol néhány gondolatát és megfigyelését – okulásul és tapasztalatként mindazok számára, akik – mint ő – missziós tudattal s belső parancsra hallgatva végzik e ma sem eléggé megbecsült írói feladatot. S azért is, hogy mintát vegyünk gondolatanyagából észjárásának analíziséhez, nemkülönben illusztrációként a műfordító rangjának „megbecsüléséhez”:

„A fordító munkájára csak akkor figyelünk fel, amikor hibázik vagy fegyvertényt visz véghez; e két szélsőség között a közöny nagy térsége terül el, amit csak ritka és különös emberek vizsgáló szeme figyel, összehasonlítva az eredetit a fordítással. A ballépést természetesen sokkal könnyebb észrevenni, de még a hőstett is hibának és hűtlenségnek fogható fel. Az eredeti, az szentség, a fordításszöveg viszont a fordító tévelygéseinek, melléfogásainak, értetlenségeinek a tere. Minden, ami gyanús, a fordítótól származik.

Még a fordítás elemzője sem tehet mást: a fordító aláírta munkáját, tehát minden, ami le van fordítva, őt terheli; mindössze azzal a fenntartással vagy enyhe kétellyel élhet, hogy talán valamilyen korrektori botlásról vagy nyomdahibáról van szó. A fordító szövegét pedig csak egyre nyírják, fésülik, simítgatják, rendezgetik mindenféle recenzensek, szerkesztők, lektorok, szedők, korrektorok, nem beszélve a Nagyúr, a Véletlen megfoghatatlan szelleméről. S teszik ezt a legjobb szándékkal!”

SZELI István

TÉNYEK ÉS IGAZSÁG

Grendel Lajos: *Szakítások*. Madách, Pozsony, 1989

Az ismert szlovákiai magyar író (*Éleslövészet, Galeri, Áttételek, Böröndök tartalma*) új regénye pontosan és többszörösen arról szól, amit könyvének címe jelez: a szakításokról, illetve ezek lelki lenyomatairól, mégpedig olyan alapossággal, amit tudományos mű esetében joggal nevezhetnénk a téma körüljárásának, de regényről lévén szó, helyénvalóbb ábrázolást említeni és dicsérni. Ugyanakkor tudni kell, hogy a művészet lényegének és jellegének megfelelően a regény az ábrázolás mélysége és sokrétűsége ellenére is adós marad a magyarázattal, a végső, megnyugtató válasszal. Egyszerűen azért, mert nem az a dolga, hogy megnyugtasson, s talán azért is, mert csak egyszerű valóság, másrészt viszont merő képzelet. Hajszálnyira úgy, ahogy ezt regénye lelegején az író – a történet egyik részvevője és mesélője – próbálja barátainak megmagyarázni: „Ernő és Csilla nem értették, miért olyan nehéz leírni azt, ami történt, hiszen csak meg kell fogalmazni, lehetőleg pontosan és szépen, ami és ahogyan történt, és nem kell se hozzátenni, se elvenni belőle semmit, hogy minden az igazságnak megfelelően ragyogjon a könyv lapjain, s az olvasó azt mondhasssa, ez igen, ilyen az élet, ezt a könyvet akár én is írhatam volna, ha lenne kedvem és időm ilyen haszontalanságokkal foglalkozni. Nem akartam kiábrándítani őket, és ezért óvatosan kezdtem és a lelegején. Ha meglegszem vele és leírom azt, ami történt, abból még nem lesz regény, abból mindenki tetszés szerint